

## R. M. DE AZKUEREN EUSKAL AZENTUARI BURUZKO DESKRIBAPENAK

Gorka Elordieta,  
Euskal Herriko Unibertsitatea/LEHIA

### 1. Sarrera

Resurreccion Maria de Azkueri zor zaio euskalki baten azentu ereduaren lehen deskribapena, Lekeitiokoa hain zuzen ere (ikus. 1923ko *Morfología Vasca*, 24-6, 250, 368, 420-1, 610, 800 orr. eta 1930-31ko "Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos"). Lan hauetan Lekeitioko azentu ereduaren deskribapen ona eta zehatza egin zuen arren, esan behar da zoritxarrez Azkuek ez zuela argi ta garbi utzi delako deskribapen hau azpieuskalki honi bakarrik lotuta zegoela, eta askotan eredu honen ezaugarriak beste azpieuskalkietan ere aurkitzen zirela eman ohi zuen aditzera. Hau dela eta, zenbait ikertzailek beste euskalki batzuetako azentu ereduak deskribatzeko beharra ikusi zuten (ikus. Altube 1932, 1934, Mitxelena 1957-8, 1972, 1976, 1977, beste batzuen artean). Guk hemen Resurreccion Maria de Azkueren heriotzaren 50. urteurrenarekin batera egile honek azentuaren arloan egindako lanaren laburpen txikia egingo dugu.

### 2. Mendebaldeko azpieuskalkien azentu eredia

Azkuek ohartarazi zuen mendebaldeko hainbat euskalkitan hitz batzuetako azken silaba aurrekoak baino tonu beheragoan ahoskatzen dela, eta beste hitz batzuetan, aldiz, silaba guztiak tonu berebean ahoskatzen direla. Berak tonu beharakada hauek azentugabetasuntzat hartzen ditu, eta beraz, beheko tonuan ahoskatzen diren azken silaba hauek azentugabeak direla esaten du. Tonu beherakada hori adierazteko ortografikoki beheko mailan idazten ditu, (1)en erakusten denez. *Morfología Vasca*-n honako adibideak ematen ditu:

(1) *a*́*r*atsal<sub>de</sub>, *e*txeragi<sub>no</sub>, *ni* gaz, *nigai* nik, *ordurar* te, *nere* kin, *ordurar* te, *arri* ka

Aldiz, bere ustez silaba guztiak tonu berebean dituzten hitzak idazkera arruntean jartzen ditu egile lekeitiarrak, hau da, lerro berdinean:

(2) *etxera*, *nigana*, *andiarentzat*, *orduko*

Urte batzuk geroago, “Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos”-en, tonu maila ezberdinak idazteko konbentzio hau albo batera uzten du Azkuek eta adierazpen eta zehaztasun gehiago ematen ditu:

“... unos vocablos son monótonos y tienen tantos acentos de intensidad como sílabas: otros son dítonos y tienen también tantos acentos de intensidad como sílabas, menos la última que cae a la atonía.”

[*Del acento...* , 286 orr.]

Aipu honetan ikusten denez, Azkuek lotu egiten ditu azentua eta tonua. Hau da, bere ustez silaba guztiek tonu berbera daukatenean silaba horiek azentudunak dira, eta hitz bateko azken silabak tonu bazuagoa daukanean silaba hori azentugabea da eta aurreko beste silaba guztiek tonu altuagoa daukate eta azentudunak dira (1). Azpimarratu beharrekoa da azterketa honen ondorioz datorrela doinu-azentua hitza, hots, hitzak hainbat tonu edo hitz melodien bitartez ezberdintzen direla, eta tonu melodia hauek azentuari lotuta daudela. Gainera, azentu eta tonu aldaketa edo ezberdintasun hauek ez dira azaleko itxurakoak bakarrik edo aldagai espresiboak eragindakoak, baizik eta lexikoki markatutakoak. Hau da, lexikoian (gure hiztegi mentalean) hitzak eta atzizkiak tonu eta azentu melodien bidez ezberdin daitezke, nahiz eta maila segmentalean berdinak izan. Adibide gisa, Azkuek atzizkien arteko bikote minimo adierazgarri eta zorrotz batzuk ematen ditu, alegia, forma berdineko atzizkiak baina melodiaren arabera esanahi ezberdinekin, diferentzia azken silabak tonu bazuak izan (azentugabea) ala ez izatean (azentuduna) datzalarik. Hoietariko batzuk hurrengoak dira:

- (3) *-to*: modal bezala azentuduna da (adib. *ederto, político, txarto*)  
diminutibo bezala azentugabea da (adib. *neskatò, elixatò, zekortò*)
- en*: genitibo bezala azentuduna da (adib. *aitaren, gizonen*)  
konparatzaile bezala edo gehiegizko bezala azentugabea da (adib. *orèn andia, edeñenà*)
- ko*: genitibo bezala azentuduna (adib. *etxe ko bat, goiko iruràk*)  
diminutibo bezala azentuduna (adib. *mutilkò, oilaskò, idiskò*)
- ki*: adberbio bezala azentuduna da (adib. *ederki, poliki, gaizki*)  
izenak osatzeko atzizkia azentugabea da (adib. *estalki, iragazki, otsoki, eperki*)  
komitatiboa ere azentugabea da (adib. *nereki, gureki*)
- k*: ergatibo singular bezala azentuduna da (adib. *gizonak*)  
plural bezala azentugabea da (adib. *gizonàk*)

(1) Gero erakutsiko dugunez, hau ez da guztiz zuzena, baina momentuz zuzentzat joko dugu Azkueren ideiak aurkezteko lehenik eta behin, gure ebaluaketa eman baino lehenago.

Pluralaren kasua interesgarria da, zeren ez da bakarrik *-k* atzizkiaren ezaugarri bat, baizik eta deklinabideko pluraleko markaren ezaugarria. Hau *-k* ez dagoenean ikusten da, adibidez:

- (4) *gizon(ar)en/gizonèn, gizonarentzat/gizonentzàt, etxe/etxeetàn, kalera/kaleetarà*

(3)-n eman ditugun bezalako bikote gehiago “Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos”-eko lehendabiziko ataleko 286-293 orrialdeetan ematen dira, eta ez ditugu hemen errepikatuko. Atzizkiez gain, bigarren atalean Azkuek tonu bakarreko (i.e., berak *monótonos* deitzen dituenak) eta tonu biko (*dítonos*) erroak ere badaudela aipatzen ditu. Hau da, silaba guztiak goiko tonuan ahoskatzen direnak (tono bakarrekoak) eta azken silaba beheko tonuan edo azentugabea (*átono*) daukatenak. Berak dioenez, euskal jatorrizko izen eta adjektiboen erroak azentudunak dira:

- (5) *gizon, mutil, neska, etxe, andi, txiki, zuri, zuzen*

Salbuespen gutxi batzuk ere badirela dio Azkuek, tonu bikoak direnak, hots azken silaba azentugabea dutenak:

- (6) *belarì, bekoki, birikà, bestè/bertzè*

Gaztelaniatik hartutako maileguak tonu bikoak dira, gaztelaniaz azentua azkenaurreko eta azken-azkenaurreko silaban baldin badaukate: (2)

- (7) *Babilonià, Londrès, Italià, bastò, tontò*

Gaztelaniaz azentua azken silaban duten maileguak tonu bakarrekoak dira, hau da, azken silabak ez du beheko tonurik edo azentugabetasunik:

- (8) *Paris, Madrid edo Madril, bataloi, koronel, leial*

Lan bereko 38-41 orrialdeetan, hitz konposatuak tonu bikoak direla dio Azkuek, nahiz eta erroak azentudunak edo tonu bakarrekoak izan banandurik ahoskatzen direnean:

- (9) *basaporru (basoko + porru), gautxori (gauoko + txori) (3), itxasontzi (itxasoko + ontzi), bizar-goñi (bizar + goñidun), prakestù (praka + estù), amaràtz (amar + atz), sudur-andi, betokèr.*

Justaposizioan dauden hitzak, aldiz, tonu bikoak dira: *aita- seme, senar-emazte, neba-ábea*.

(2) Salbuespenak ere badira, gaztelaniaz azentua azkenaurreko silaban daukatenak eta euskaraz azentugabeak direnak: *Erroma, gobernu, poltsa, kortxo*.

(3) Azkuek *torrotxori* (gaur egun *torratxori*) salbuespen bat dela aipatzen du Azkuek, azentugabea delako.

Asteko egunak tonu bikoak direla dio Azkuek: *astelenà, martitzenà, eguastenà, eguenà, bariakuà, zapatuà, domekaà*. Baita *bederatzì, amaikà* (eta hortik gorako zenbakiak ere). Hauek hitz konposatuak edo maileguak izateagatik azaltzen da.

Esan bezala, erro hauei gehitzen zaien beste hainbat atzizki eta adibide ematen ditu Azkuek, eta ez du merezi horiek hemen berrikustea. Bada, hala ere, azpimarratu nahi dugun kontu bat, alegia, erroak eta atzizki-aurrizkiek hitz osoan eragiten duten azentuera. Atzizkiak eurak edo erroak eurak azentugabeak izan beharrean, Azkuek esaten du erro edo atzizki horiei beste atzizki bat edo gehiago gehituz gero, hitzak bere azken silaban izango duela beheko tonua edo azentugabetasuna, ez atzizkian edo erroan. Adibidez, 290. orrialdean, honako hau esaten du:

“... todos los elementos de suyo átonos [que] ceden su a tonía al elemento que se les agrega, quedando ellos en el tono de las sílabas precedentes. De *estalkì* e *iragazki* nacen *estalkià* e *iragazkià*, como de *neskatò* y *multikò bat neskatoà* y *multilkoà*... etc.”

Hau da, *-ki* eta *-to* atzizkiak azentugabeak dira Azkueren terminologian, baina beste atzizki bat gehituz gero, ez diote *-ki* eta *-to*-k beheko tonuari edo azentugabetasunari eusten, baizik eta hitz osoaren azken silabak. 294. orrialdean berriro ere gauza berbera dio, oraingo honetan tonu biko erroekin; erro hauen azken silabak ez dio bere azentugabetasunari eusten beste atzizki batzuk gehituz gero, hitz osoaren azken silabak baizik:

- (10) *Markòs* -> *Markosèn*  
*Perú* -> *Perurì*  
*aitaità* -> *aitaitarentzàt*  
*ugazabà* -> *ugazabagàn*

Bigarren parteko 37-8 orrialdeetan ere, adibide gehiago ematen ditu.

Aditzari dagokionez, badira aurrizkiak edo aditz erroak eragindako azen-tuerak ere. Adibidez, *ba-* aurrizkia aditz trinkoekin lotzen denean hauen galdegaitasuna markatzeko (i.e., aditzak adierazten duen ekintza baieztatzeko) azentuduna da, edo beste modu batera esanda, berarekin osatutako aditz forma osoaren silabak tonu berberean ahoskatzen dira (1. ataleko 291. orrialdean):

- (11) *badakar, badator, badaukagu*

Aldiz, baldintzazko formetan agertzen den *ba-* aurrizkiak azentugabetasuna ezartzen du aditz forman, hau da, aditzaren azken silaba beheko tonuan ahoskatzen da:

- (12) *badakàr, badatòr, badakì, badaukagù*

*Ei* eta *ete* partikula modalek ere azentugabetasuna ezartzen dute azken silaban: *eidatòr, etedatòr, eidakì, etedakì, eidaukagù, etedaukagù*, eta abar (292. orrialdean).

Aditz trinkoen erroen artean, *yoan* eta *eroan* aipatzen ditu tonu bikoizdun bezala, hau da, aditz hauen forma trinkoetan azken silaba beheko tonuan ahoskatzen da beti (295. orr):

- (13) *noà, oà, doà, goàz, zoàz, zoazè, doàz  
naroà, aroà, daroà, garoàz, daroazù, daroazuè, daroè* (4)

Halaber Azkuek esaten du *i* daukaten aditz trinkoen erroak ere tonu bikoak direla (295-6 orr.):

- (14) *diardù, diardugù  
dìnò/diò, dinozù  
dirudì, dirudigù  
diràu, dirauskù*

Beste aditz erro guztiak tonu bakarrekoak dira Azkueren terminologian, hau da, ez dute beheko tonuko azken silabarik (296. orr.):

- (15) *nakar, darabilgu, dakit, dakigu, edan dogu, etoñi zara*

Atzizkien artean, pluraleko 2. eta 3. pertsonetako *e* edo *te* azentugabeak dira, hau da, beheko tonuan ahoskatzen dira, berdin delarik subjektu zein objektu funtzioa adierazten duten. Konparatu (16a)-ko tonu bakarreko adibideak (azken silaba goiko tonuan ere daukatenak), (16b)-koekin, pluraleko 2. eta 3. pertsonetako atzizkiekin (ik. 2. ataleko 3-4 orrialdeetan):

- (16) a. *dakart, dakark, dakar, dakargu, dakarzu, dautsat, geutsan, dautsut  
b. dakarzuè/dakarzuté, dakañè/dakartè, dautsèt, geutsèn, dautsuèt*

Izenekin gertatzen den bezala, aditz forma hauei beste atzizki batzuk gehituz gero, hitz osoaren azken silaba da azenturik gabe edo goiko tonurik gabe doana (3. orrian):

- (17) *neutsèn -> neutselakò  
eutsuèn -> eutsuelakò*

Aditz perifrastikoen artean, aditz nagusi guztiak azentudunak edo tonu bakarrekoak direla dio Azkuek, eta baita ere *yoan* eta *eroan*, nahiz eta aditz trinko gisa azentugabetasuna edo tonu bikoiztasuna ezarri aditz formari. Ikus ditzagun 11. orrian Azkuek ematen dituen adibide hauek:

- (18) *batu, bildu, eduki, egon, ekañi, erabili, eten, goñitu*

(4) Azken hiru formak ez ditu Azkuek ematen, baina paradigma osatzeko sartu ditut.

-*tu* atzizkiak badu beste ezaugarri berezi bat, azentugabetasuna edo tonu bikoitzasuna desagertaraztearena, alegia. Atzizki hau tonu biko izenei gehitzen zaienean aditzak osatzeko, izenaren tonu bikoitzasuna galdu egiten da, hau da, aditz berriaren azken silaba ez doa beheko tonuan (12. orr.):

- (19) *idiskò* -> *idiskotu*  
*zeruetarà* -> *zeruetaratu*

Aditz erroei izenak bihurtzeko gehitzen zaien -*t(z)e* atzizkia azentugabea da, beheko tonuan ahoskatzen delarik:

- (20) *batzè, biltzè, egotè, eroatè, ikustè, izatè*

Azentugabeak dira baita aspektu inperfektiboan adierazten duen -*t(z)en* atzizkia eta geroaldia adierazten duen -*ko* edo -*en* atzizkiak ere (12. orr.):

- (21) *egitèn dot, egingò dot, eginèn dot, egin izatèn dot, egin izangò dot, egin izanèn dot*

Hemen aipatu beharra dago Azkuek 13. orrialdean egiten duen oharra: (20)-n agertzen den ahoskatzeko modua aditza bera galdegaia denean bakarrik gertatzen da. Galdegaia aditzaren aurretik doan beste edozein hitz baldin bada, aditz nagusia eta laguntzailea hitz bakarra balira bezala ahoskatzen dira galdegaiaren atzetik. Hau beheko tonuan doan silaba aditz laguntzailearen azken silaba delako dakigu:

- (22) *neuk egiten dõt, geuk edaten dogù, ementxe salduko dozù, erosiko dàu*

Halaber, Azkuek dio *nz* galderetan aditz trinkoa tonu bikoia bihurtzen dela, nahiz eta atzizki azentugaberik ez izan (20. orr.):

- (23) *bat dabil*                    *¿nor dabil?*  
*asko daki*                    *¿zeinek daki?*  
*gaur dator*                   *¿nogàz datòr? (5)*

### 3. Azkueren hutsak

Gorago esan bezala, hemen ez dugu atzizki azentugabe edo azentudunen edota tonu biko edo bakarreko erroen berezitasun eta zerrenda osoak emango, ez delako hori gure asmoa. Horretarako, jo beza irakurleak Azkueren artikuluetara. Hemen guk nabarmendu nahi dugun gauzarik nagusia da Azkuek deskribatzen duen azentu eredua ez dela "euskara"-ren eredua, hau da, ez dela

(5) Azkuek beheko tonuan adierazten du *nogBz*, baina ez *zeinek* (era berean hemen jarri ez ditugun baina berak ematen dituen *zeinbat, zetara, zelan, zetara* edo *zegaitik*). Hala ere, bere jatorrizko hizkeraz, hau da, lekeitieraz, denak dira tonu bikoak. Beraz, diferentzia hau hutsala da. Azkue deskribatzen ari den azentuera Lekeitiokoa delako iritziari buruz ikusi beherago egiten dugun kritika.

euskalki guztien ezta gehienen azentu ereduak ere. Altube (1932, 1934) eta Mitxelena (1957-8) (6) izan ziren lehenengotarikook beste euskalki eta azpieuskalkitan azentu kontuak beste era batekoak zirela ohartarazten. Azkuek ez zuen argi utzi Lekeitioko ereduaz ari zela batipat, hau da, bere jatorrizko azpieuskalkiaz, eta ez euskalki guztien edo gehienen azentu ereduaz. Agian akats hau ezaguna den Azkueren euskara batu bat bilatzeko asmoak eragindakoa da; agian honekin lotuta dago Azkuek euskera 'osotu' bat eratzeko zituen nahi eta asmoekin (ik. *Euskal Izkindea* 1891 eta *Gipuzkera Osotua* 1934). Nolanahi ere, Lekeitioko hizkeratik kanpo, ez dugu azken silaba biei lotutako azentu sistimarik aurkitzen (7). Esaterako, Hualdek (1997) erakusten duenez, erdialdeko hizkeretan (Gipuzkoako zatirik handiena, mendebaldeko hizkera batzuk kenduta, eta hego-mendebaldeko goi-nafarreraz) eredu arruntena bigarren silabaren ostean silaba guztiak beheko tonuan ahoskatzea da. Hala ere, hizkera hauetako zenbait hitzetan lehen silabaren ostean egon daiteke tonu beherakada hori, erroen edo atzizkien azentu berezitasunen eraginez edota erroaren silaba kopuruen eraginez (ikus Hualde 1997:109-147). Beste hizkera batzuetan, aldiz, bigarren silaban erortzen da azentua, erregulartasun osoz. Adibidez: (8)

- (24) *orkátillia, gorábetia, ántzarra, dénpora* (Oñati)  
*zakúrrentzat, ugárittuko, mendítik, ménditatik* (Beasain)

Ekialdean, bestalde, normalean azken silaba beheko tonuan doa, eta kasu markatu batzuetan ez dago beherakadarik azken silaban (zubereraz, adibidez) edo beherakada azkenaurreko silaban baino ezkererago gerta daiteke (erronkarieraz edo Erro eta Esteribar haranetan bezala; ikus Hualde 1997:73-108):

- (25) *kháldü, adixkíde, amürrazále, baratxüi, bazkaltiár* (zuberera)  
*garrasztülu, alargün, gáztulia* (erronkariera)  
*azazkála, andregáya, Orbaizetára, alabéndako* (Erro eta Esteribar haranak)

Urola haranean, aldiz, hitzaren hirugarren silabaren ostean gertatzen da beherakada:

(6) Aipu hau Mitxelenaren azentuari buruzko lehena da, baina hortik aurrera hainbat lanetan ari zen azentuari buruzko gaiak jorratzen (Mitxelena 1972, 1976, 1977, batipat). Eta honen atzetik, aipagarrienetarikoa José Ignacio Hualderen lana da, eta baita ere Iñaki Gaminderena (ikus aipamenak Hualde 1997-n), argi uzten dutenak zer motatako ezberdintasunak dauden euskalkien eta azpieuskalkien artean.

(7) Gainera, susmoa daukat Azkuek lekeitierazkoak ez ziren hitzak erabiltzen dituela bere adibide batzuetan: *elixatò, zekortò, estalki, iragazki, otsoki, eperki, nereki, gureki, diardugü, diräu*. Edo hala dirudi behintzat, zeren 1910 inguruan jaiotako lekeitiarrei ez diet inoiz halakorik entzun. Aukera bakarra izan daiteke XX. mendea baino arinagoko formak izatea, baina ori ezin dut baieztatu.

(8) Hemen Hualdek azentua adierazteko erabiltzen duen grafiera erabiliko dugu, goiko tonu daukan azken silaban (hau da, tonu beherakada baino arinago) // jarriz, ez Azkuek egin zuen bezala, beheko tonuan dagoen silabari / / jarriz.

(26) *txakurréntzako, alkatiéntzako, alargúentzako* (Azkoitia)

Lekeitiotik gertu dauden Markina, Ondarru eta Gernikako azentueretan ere (Hualde 1995, 1997) azentu ezberdintasunak ez dira azken bi silabetara murrizten. Adibidez, Gernikan azken silaban goiko tonuan bukatzen diren hitzak aurkitu ditzakegu, Lekeition bezala (*lagune, mutille, argitxasune*, etab.), baina baita honako hitzak ere (Hualde 1997:173-193):

(27) *gerníkarra, negártiže, lékuetatik, burúetatik*

Hemen beherakada Azkuek tonu bikodun errotzat hartuko zituen azken silaban gertatzen da, ez hitzaren azken silaban, Lekeition bezala, edo Azkuek atzizki azentugabetzat hartuko zituen atzizkien aurreko silaban.

Markinan eta Ondarrun edozein hitzek bere forma soilean ahoskatuturik beherakada bat izango du azken silaban, hau da, ez dugu Lekeition eta Gernikaldean ikusten ditugun "tonu bakarreko" hitzak ikusten, aipamen formetan behintzat (Hualde 1997:201-221):

(28) *lagúne, mutille, argitxasúne*

'Izan' aditzaren kopula gehituz gero, azken silabak goiko tonua hartuko du eta beherakada kopulan gertatuko da:

(29) *laguné ra, mutillé ra, argitxasuné ra*

Baina Lekeition honako hauek goiko tonuan ahoskatzen dira bukaeraraino, kopula ere:

(30) *laguna dá/rá, mutilla dá/rá, argitxasuna dá/rá*

Markinan Azkuek 'azentugabe' deitzen dituen atzizki batzuekin, atzizki hauek baino silaba bat ezkererago doa tonu beherakada. Pluraleko /-ak/ eta ablatiboko /-tik/ atzizkiekin gertatzen da hau, baina ez /-ei/ edo /-en/-ekin:

(31) *lágunek, lagúnena, lágunekin, érrižetatik, érrižetaku*

Azkue bera ere euskalkien eta azpieskalkien azentueren arteko ezberdintasunen jakinean zegoela argi geratzen da bere "Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos"-eko azken azpiatalean, hauxe baitio, 50. orrialdean:

"Al dar por terminado el Estudio de nuestro acento tónico, deploraré una vez más que sea este tan distinto en algunos de sus dialectos".

Hemen ez ditugu laburki baino aipatu beste azpieskalki batzuen azentu ereduak. Azterketa teoriko, xehetasun eta adibide gehiagotarako ikus Hualde (1997, 1999). Bestalde, Azkuek deskribatu zuen azentu ereduak Lekeitiokoak zela argi geratzen da Hualde, Elordieta & Elordietaren (1994) *Lekeitioko azpieskalkiaren gramatika* liburuan, hain zuzen ere 50-68 orrialdeetan.



Nolanahi ere, esan behar da lekeitieraz (eta ondarrutarrez ere) gertatzen den azentugabetasunaren (Azkueren “atonía”) lekualdatze hori oso arraroa dela munduko hizkuntza guztien artean. Hau da, goian aipatutako *Markòs - Markosèn, Perù - Peruri, aitaità - aitaitarentzàt, ugazabà - ugazabagàn* eta hola-koak ez dira inoiz aurkitu tonu hizkuntzetatik aparte. Hualdek (1997:67, 196) Kisseberth (1984) eta Odden (1995)-en agertzen diren digo eta chizigula izeneko hizkuntza bantuak aipatzen ditu, zeinetan atzizki batzuek berez duten goiko tonua/tonu bat hitzaren azkenaurreko silaban agertzen den, nahiz eta jatorriz tonua duen atzizkia hitzaren beste silaba baten agertu.

Beraz, Afrikako tonu hizkuntzen artean tonuen lekualdatzeak maiz gertatzen dira, baina ez tonu hizkuntzak ez diren hizkuntzetan. Eta ez lekeitiera ez antzeko ereduak duten beste euskalkiak ez dira tonu hizkuntzak (tipologikoki ezagutzen diren hiru mota prosodikoen ezaugarri nagusiak ezagutzeko –hots, tonu hizkuntzak, doinu-azentuzko hizkuntzak eta indar-azentuzko hizkuntzak, ikus Hualde 1997 liburuaren lehen kapitulua).

Azkueri egin dieaziokegun beste kritika nagusi bat da nahastu egiten diela goiko tonua izatea eta azentuduna izatea. Hona hemen errepikatuta berak dioena:

“... unos vocablos son monótonos y tienen tantos acentos de intensidad como sílabas: otros son dítonos y tienen también tantos acentos de intensidad como sílabas, menos la última que cae a la atonía.”

[*Del acento...* , 286 orr.]

Hitz bateko silaba guztiak ezin dira tonikoak edo azentudunak izan. Hori ez da inon aurkitu orain arte. Azentua indar-azentuzko edo doinu-azentuzko hizkuntzen ezaugarria da. Azentuduna izateak prominentzia prosodikoaren aldetik hitz edo talde prosodiko bateko silabarik nabariena izatea esan nahi du. Hau da, hitz edo talde prosodiko bakoitzean silaba bakarra dago azentu nagusia daroana, eta nahiz eta hizkuntza batzuetan azentu bigarrenkariak ere egon, haiek silaba bitik bira aurkitzen dira askoz jota, ez silaba guztietan. Aldiz, tonua silaba guztietan ager daiteke, hauen artean ez delako prominentzia edo nabarmentasun erlaziorik egon behar, baizik eta maila ezberdinetakoak izan. Orduan, Azkuek “tónico” eta “átono” eta horrelako hitzekin benetan tonu aldaketak edo tonu maila ezberdinak adierazi nahi zituen. “Acentos de intensidad” erabiltzen zuenean, esan nahi zuena zen goiko tonuan ahoskatzen zirela hitzeko silaba guztiak. Horrexegatik erabiltzen du “monótonos” ere, tonua eta azentua nahastuz. Eta “atonía” erabiltzen duenean, beheko tonuan ahoskatzen dela esan nahi du.

Egia da, halaber, lekeitieraz Azkuek tonu bikoak deitzen zien hitzetan (hau da, erro edo atzizki jakin batzuen eraginez azken silaba beheko tonuan agertzen denetan), silaba bat beti dela besteak baino nabarmenagoa, hain zuzen ere goiko tonuan ahoskatzen den azken silaba, hau da, tonu beheakada baino arinago. Silaba hori gogorrago edo ozenago entzuten dute euskalki ho-

rretako hitzunek, inongo zalantzarik gabe eta adostasun osoz. Tonu beherakada hori da, beraz, azentuaren ezaugarri nagusia lekeitieraz, gaur egun ia estandarra den intonazioaren teorian (Pierrehumbert 1980, Pierrehumbert & Beckman 1988, Beckman & Ayers 1994) H\*+L bezala traskribatuko genukeena (hau da, H(igh)+L(ow), goitik behera doan doinu-azentua). Lekeitioko azentuera ondo menperatzeko, jakin egin behar da zeintzuk diren H\*+L hori ezartzen duten erro ta atzizki/aurrizkiak. Ezaugarri hau doinu-azentuzko hizkuntzen ezaugarria da, batez ere japonierarena (ikus. Hualde 1997), eta beraz lekeitieraren azentuera doinu-azentuzkoa da. Grafiaren bat erabiltzekotan prominentzia adierazteko, argiago geratuko lirateke silaba horren gainean // jarriko bagenu, gaztelaniak edo beste hizkuntza batzuek egiten duten bezala, Hualdek ere egiten duen bezala eta (24)-(31) adibideetan idatzi dugun bezala (ikus. 7. oinoharra).

Horrelako erro edo atzizkiak ez dituzten hitzek, era bitan ahoskatzen dira: aditzaren aurre-aurrean baldin badoaz, galdegaigunean, azken silaban izango dute azentua edo prominentzia (ikus (32)-ko adibideak); beste testuinguruetan ez dute ozenago edo nabarmenago den silabarik, eta goiko tonuan jarraitzen dute hurrengo hitzeko silabetaraino, silaba azentudun bat aurkitu arte, hau da, galdegaigunean dagoen hitz baten azken silabaraino, edo berez azentua daukan hitz baten azkenaurreko silabaraino, (33)-ko adibideetan erakusten den bezala:

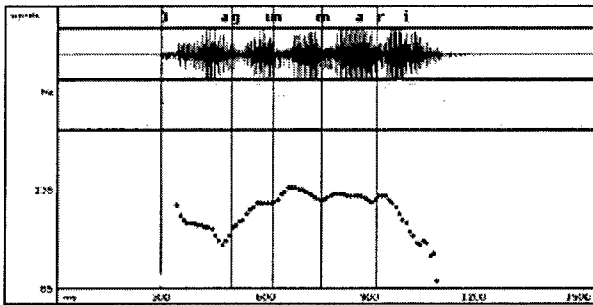
(32) *etxiá erosi dau, gixoná etorri da, andriák ein ddau ori*

(33) *etxe illuná erosi dau, gixon andižá etorri da, andra lodížák ein ddau ori*  
*etxe illúnak erosi ditxus, gixon andižak etorri diras, andra lodížak ein ddábe ori*

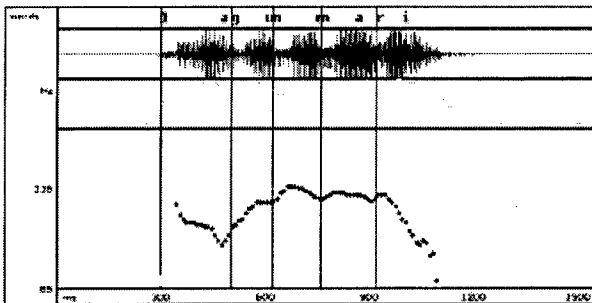
Ondorioz, azentuari edo azentuduntasunari eman behar baldin bazaio garrantzia eta ez azentugabetasunari, ikuspegia aldatu beharra dago terminologia aldetik, eta azentugabeko atzizkiei buruz hitz egin beharrean, atzizki azentudunei buruz hitz egin beharko genuke, euren ezaugarria delako atzizkiok kokatzen diren hitzaren azkenaurreko silaban azentua agertaraztea. Eta berdin erroekin: erro zehatz batzuekin, agertzen diren hitzetan azkenaurreko silaba beti izango da nabarmenena. Izan ere, Hualde (1989)-tik hasita, terminologia hau da erabiltzen dena: erro eta atzizki markatuak edo azentudunak eta erro eta atzizki ez markatuak edo azentugabeak.

Gaur egun, Azkuek bere deskribapena egin zuenetik 70 urte beranduago, bere datuak tresnen bidez baieztatzeke aukera dugu. Hualde, Elordieta & Elordieta (1994) liburuan argi erakusten denez, azken silabak goiko edo beheko tonuak izatea ziurtaturik geratzen da. Ikus, esate baterako, hurrengo bi irudiak, *lagunenari* (*emon dotsat*) eta *lagunenári* (*emon dotsat*) dagozkienak. Ikus dezakegunez, lehen kasuan goiko tonua mantendu egiten da, eta beherakada aditzaren lehen silaba baino arinago gertatzen da. Bigarren kasuan, azkenaurreko

silabak beheko tonua dauka, /-en/ genitibo pluraleko atzizki markatuagatik. Dena den, gogoratu lantxo honen lehen orrian eta 8. orrian sartu dugun aipuan Azkuek esaten duena, hots, tonu bakarreko edo tonu bikodun hitzek (gure gaur egungo terminologian hitz azentugabeak edo ezmarkatuak eta markatuak edo azentudunak izango liratekeenak) goiko tonuan dituztela silaba guztiak azkenurrekoa izan ezik, tonu bikodun kasuetan. Hau da, hasierako silaba ere goiko tonuan dela. Gure irudiek ondo erakusten dutenez, hori ez da egia. Hala ere, Azkuek berak ere ohartarazten du aditz baten lehen silabak goiko tonu maila galdu egiten duela galdegai baten atzean (bere lanaren bigarren ataleko 13. eta 40. orrialdeetan). Hori horrela da (ez dugu adibiderik emango hemen ez luzatzeko; ikus. Hualde, Elordieta & Elordieta 1994 eta Elordieta 1998), baina ez da testuinguru bakarra. baina ez da testuinguru bakarra. Izan ere, edozein hitzek, dela bera bakarrik ahoskatuz gero, dela esaldi baten hasieran, edo hitz markatu baten atzean, beheko tonuan izango du hasierako silaba, eta gorakada egongo da bigarren silaban, hortik aurrera tonua mantenduz.



1. irudia: *lagunenari* (emon dotsat)



2. irudia: *lagunenári* (emon dotsat)

#### 4. Ondorioak

Bukatzeko, esango dugu Resurreccion Maria de Azkuek nahiko ondo ulertu zituela bere herriko azentu ereduaren ezaugarri nagusiak, eta egiten dituen atzizkien eta erroen arteko bereizketak zuzenak direla. Egia esan, azterketa teoriko morfofonologiko baten aurrean gaudela esan dezakegu, doinu-azentuzkoa den azentu eredu baten azterketarako lehen urratsa. Dena den, aipatu ditugu haren deskribapenaren alde ez hain onak, beste euskalkien azentu ereduak ez aipatzea eta tonua ta azentua nahastea batipat. Hau esanda, nabarmendu nahi dugu Azkueren lana orohar euskararen azentuerei buruzko lehen iturria dugula, beste euskalki batzuekin konparaketak egiteko abiapuntu ezinbestekoa (doinu-azentuzkoak izan edo ez), eta horren garrantzia aitortu egin behar zaio.

#### 5. Aipamenak

- Altube, S. (1932). "El acento vasco". *Euskera* 13: 5-329.
- Altube, S. (1934). *Observaciones al tratado de 'Morfología vasca' de don R. M. de Azkue*. Bermeo: Gaubeka (Berrarg. Azkueren *Morfología vasca*-rekin, 3. Lib., Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca, 1969).
- Azkue, R. M. de (1891). *Euskal Izkindea*. Bilbo: Ed. Tipografía de José de Astuy.
- Azkue, R. M. de (1923). *Morfología vasca*. Bilbo: Euskaltzaindia (Berrarg. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca, 1969).
- Azkue, R. M. de (1930-31). "Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos". *Euskera* 11: 282-297 & 12: 3-50.
- Azkue, R. M. de (1934-35). "Gipuzkera Osotua". *Euskera* 15: 1-151 & 16: 151-184.
- Beckman, M. & G. Ayers (1994). "Guidelines for ToBI labelling", eskuizkribua, Ohio State University.
- Elordieta, G. (1998). "Intonation in a pitch accent variety of Basque". *ASJU* 32: 511-569.
- Hualde, J. I. (1989). "Acentos vizcaínos". *ASJU* 23: 275-325.
- Hualde, J. I. (1995). "Análisis del sistema acentual de Ondarroa". *ASJU* 29: 319-343.
- Hualde, J. I. (1997). *Euskararen azentuerak*. Bilbo & Donostia: EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia (ASJU-ren Gehigarriak, 42).
- Hualde, J. I. (1999). "Basque accentuation". In van der Hulst, H. (arg.), *Word prosodic systems in the languages of Europe*, 947-993. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hualde, J. I., G. Elordieta & A. Elordieta (1994). *The Basque dialect of Lekeitio*. Bilbo & Donostia: EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia (ASJU-ren Gehigarriak, 34).

- Kisseberth, Ch. (1984). "Digo tonology". In Clements, G. N. & J. Goldsmith (arg.), *Autosegmental studies in Bantu tone*, 105-182. Dordrecht: Foris.
- Mitxelena, K. (1957-8). "A propos de l'accent basque". *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 53: 204-233 (Berrarg. Mitxelena 1988, I, 220-239).
- Mitxelena, K. (1972). "A note on old Labourdin accentuation". *ASJU* 1: 163-177 (Berrarg. Mitxelena 1987, 235-344).
- Mitxelena, K. (1976). "Acentuación alto-navarra". *FLV* 23: 147-162 (Berrarg. Mitxelena 1987: 269-282).
- Mitxelena, K. (1977). *Fonética Histórica Vasca*. 2. Arg. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia (ASJU-ren gehigarriak, 4).
- Mitxelena, K. (1987). *Palabras y textos*. Leioa: EHU.
- Mitxelena, K. (1988). *Sobre historia de la lengua vasca*, I-II. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia (ASJU-ren gehigarriak, 10).
- Odden, D. (1995). "Tone: African languages". In Goldsmith, J. (arg.), *The handbook of phonological theory*, 444-475. Oxford: Blackwell.
- Pierrehumbert, J. (1980). *The Phonetics and Phonology of English Intonation*. Doktorego tesia, MIT.
- Pierrehumbert, J. & M. Beckman (1988). *Japanese Tone Structure*. Cambridge, Mass.: MIT Press.